

Lyginamoji kultūrologija

RYTŲ IR VAKARŲ CIVILIZACIJŲ SĄVEIKA VIDURAMŽIAIS

Antanas Andrijauskas

Kultūros, filosofijos ir meno institutas

Straipsnis skirtas Rytų ir Vakarų civilizacijų sąveikos problemoms tyrinėti. Geografinės gvildenamos medžiagos ribos yra labai plačios. Jos apima Afroeurazijos erdvėje išsiskleidusių didžiųjų civilizacijų istoriją. Chronologinės tyrinėjamos medžiagos ribos prasideda ankstyvaisiais viduramžiais ir baigiasi XIV a. Viso aptariamojo istorinio periodo metu tyrinėjamoje erdvėje išskildavo įvairių civilizacijų, kurios palaikė daug glaudesnius kultūrinius ryšius nei tai paprastai atsispindi daugumoje kultūrologijos ir civilizacinės komparatyvistikos problemas gvildenančių studijų. Autoriaus dėmesys sutelkiamas į pagrindinius Rytų ir Vakarų civilizacijų kultūrinės sąveikos aspektus ir Azijos civilizacijų kultūros vertybių bei simbolių poveikio Vakarų Europos krikščioniškajai civilizacijai aptarimą. Metodologinį straipsnio branduolį sudaro įvairios komparatyvistinės metodologijos ir strategijos, kurių instrumentarius pasitelkiamas priklausomai nuo konkretaus tyrinėjimo objekto bei analizės poreikių.

Akivaizdu, kad Vakarų Europos civilizacijos istorijoje susiklosčiusias tradicines periodizacijos schemas ir terminus „senovė“, „antika“, „viduramžiai“, „Renesansas“ ir pan. galime perkelti į civilizacinės komparatyvistikos studijas tik su tam tikromis išlygomis, kadangi tokiuose abstrakčiuose terminuose išnyksta specifiniai konkrečios civilizacijos, šalies, regiono bruožai, kurie jautriau perteikiami kitomis periodizacijos sistemomis ir tikslesnėmis, savitus konkrečios civilizacijos bruožus atspindinčiomis kategorijomis. Lygindami Vakarų Europos, Bizantijos, Indijos ir Kinijos viduramžių kultūros raidą, nesunkiai įsitikinsime kiekviename iš šių regionų vykstančio peraugimo iš antikos į viduramžius įvairialaikškumu. Šis perėjimas iš vienos epochos į kitą buvo ilgas procesas, kuris kiekviename iš minėtų regionų vyko savarankiškai ir kurio ribas vargu ar galima tiksliai nubrėžti.

Į klausimą, kada vakarinėje Eurazijos subekumenos dalyje baigiasi antika ir prasideda viduramžiai, neįmanoma vienareikšmiškai atsakyti, kadangi įvairiose buvusios Romos imperijos dalyse šis procesas vyksta ne vienu metu ir skirtingais ritmais. Žymiausi Vakarų Europos viduramžių kultūros tyrėjai, mėgindami nubrėžti skiriamąsias ribas, dažniausiai remiasi autoritetais, reikšmingais istoriniais faktais ar grynai simbolinėmis datomis, su kuriomis galima konceptualiai sieti pagrindinius kultūrinių ciklų lūžius. Tokios svarbios datos pereinamuoju periodu iš antikos į viduramžius, pavyzdžiui, Europoje, buvo ankstyvųjų krikščioniškosios

bažnyčios hierarchinių struktūrų organizavimas (313 m.), jos įsigalėjimas (381 m.), imperijos sostinės perkėlimas į Konstantinopolį (330 m.), Romos nusiaubimas (410 m.), paskutinio Vakarų Romos imperatoriaus žlugimas (476 m.), kuris, beje, neturėjo didesnio atgarsio rytinėje jos dalyje prie Bosforo sąsiaurio Konstantinopolyje ar Sirijos teritorijoje esančioje Edesoje. Kiekviena šių datų istorijai neabejotinai reikšmingos, tačiau jos yra tokios pat simbolinės kaip viduramžių pradžios Indijoje siejimas su Guptų imperijos žlugimu (VI a. pradžia) ar Kinijoje – su 317 m. žlugusia Vakarų Jin dinastija.

Viduramžiai – nepaprastai svarbus daugelio Vakarų ir Rytų civilizacijų raidos tarpsnis, kada ryškėjo pamatinės jų kultūros vertybių ir simbolių sistemos. R. Brague, civilizacinėje komparatyvistikoje į pirmą planą iškėlęs kultūrinius veiksnius, taikliai pastebėjo tradicinės dichotomijos Rytai–Vakarai kaitą Europos viduramžių civilizacijoje, ypač aštrėjant konfliktui tarp Vakarų ir Rytų krikščionybės. „Apskritai paėmus, tai apsaugos ir nuo bandymų pernelyg greitai tapatinti mūsų išvestas dichotomijas tarpusavyje, ypač ten, kur jos veikia pagal taip pat orientuotas ašis. Svarbiausias nesusipratimų šaltinis, be abejo, yra žodžio „Rytai“ vartojimas kaip priešpriešos „Vakarams“. *Ex Oriente caligo*. Iš tiesų, nors žodžių reikšmės gali iš dalies sutapti, senasis Rytų ir Vakarų skyrimas visiškai nesutampa su skirtimi tarp romėniškųjų, o vėliau – krikščioniškųjų Rytų ir Vakarų. Jis dar mažiau sutampa su skirtimi, supriešinančia Vakarų Europą su orientalistų „Rytais“ – jos požiūriu, Marokas yra Rytų šalis, o Graikija laikoma Vakarų šalimi – tokioje priešpriešoje, kuriai galbūt vėl galėtume taikyti senovinius Saulėlydžio ir Saulėtekio terminus. Man regis, mano praktikuojamos skirtys apskritai padeda išsklaidyti „Rytus“ gaubiančius mitus, sulydančius vienas kitam prieštaraujančius vaizdinius, kuriais dažnai mėginama apibūdinti Europą“ (Brague, 1991, p. 17–18).

Vakarinėje Eurazijos dalyje atsiradusios Bizantijos ir Vakarų Europos civilizacijos augo, stiprėjo ir suvokė savo tapatumą bei kuriamų vertybių, simbolių svarbą priešpriešindamos save didžiosioms Rytų civilizacijoms, iš kurių gaivinančių versmių jos išaugo. Norint atskleisti šių civilizacijų savitumą ir jų istorinę misiją svarbu išryškinti jų genetinį kodą ir tuos civilizacinius srautus, kurių susiliejimas suformavo šiuos savitus civilizacinius organizmus. Savo istorinę būtį Bizantijos ir Vakarų Europos civilizacijos įgavo žlugus Romos imperijai ir prasidėjus didžiajam tautų kraustymuisi vakarinėje Eurazijos kontinento dalyje. Jų ištakos Atėnuose, Romoje ir Jeruzalėje. Tačiau savitą civilizacinę dvasią ir stilių jos įgavo tik susiliejus šioms ištakoms su šiaurėje gyvenančių etninių grupių kultūros tradicijų srautais.

Sirų ir hebrajų universalizmas

Gvildenant Rytų ir Vakarų civilizacijų santykius bei sudėtingas laipsniško Vakarų pasaulio perėjimo iš antikos į viduramžius problemas nevertėtų pamiršti, *kad naujų besiformuojančių Bizantijos ir Vakarų krikščioniškosios civilizacijų idėjine ašimi ir civilizacinio stiliaus pamatu tapusi krikščionybė buvo ne Europos, o būtent rytietiškos kultūros vaisius*. Taikliu A. Toynbee pastebėjimu krikščionybė ir islamas gimė kaip alternatyvūs sirų pasaulio atsakai į graikų bei romėnų įsiveržimą; krikščionybė neprievartinis, o islamas, priešingai – prievartinis (Toynbee, 1948, p. 219).

Krikščioniškasis universalizmas turėjo galingą sirų civilizacijos užtaisą, stipriai ženklintą senovės žydų religinės ir graikų pasaulėžiūros įtaką. Tačiau jo sklaidos istorija ir padariniai

pasaulinės civilizacijos istorijai kitokie. Įdėmesnis šiuolaikinės Vakarų civilizacijos pamatinių pasaulėžiūros kategorijų, visuomenės institutų, etikos principų tyrinėjimas liudija, kad jie išsirutuliojo iš krikščioniškosios ideologijos ir ankstyvaisiais viduramžiais susiklosčiusios visuomeninių ir ekonominių santykių sanklodos. Hebrajiškų idėjų įtakos ženklinta krikščionybė atsirado Palestinoje, teorinį pagrindimą gavo Aleksandrijoje ir pirmiausia išplito rytinėse bei pietinėse Viduržemio jūros pakrantėse. Akivaizdu, kad europinę civilizaciją maitinusių kultūros srautų reikia ieškoti svetur, aiškinantis antikos ir hebrajų kultūrų infiltratus.

Remiantis fundamentaliais A. Harnacko tyrinėjimais, analizuojant ankstyvosios krikščionybės literatūrinius šaltinius, ankstyvųjų viduramžių kultūra, filosofija, menas dažniausiai traktuojami kaip iš Senojo Testamento išplaukiančių bibliinių-judėjiškųjų ir graikų pasaulyje susiformavusių mąstymo bei pasaulio suvokimo principų sintezė. Iš tikrųjų *krikščioniškosios kultūros ištakose susiduria du skirtingose kultūrinėse tradicijose išsikristalizavę pasaulėžiūriniai modeliai: 1) graikiškasis erdvinis, kurio esmė – statiškas, ontologinis žmogų supančio pasaulio suvokimas; 2) senovės žydams būdingas laikinis psichologinis individualios būties „įtraukimo“ į dinamišką istorijos srautą suvokimas. Pirmasis indėlis sąlygoja erdvinį graikų meno pobūdį, aiškiai dominuojant plastiniams menams, priešingai, judėjiškajai tradicijai būdingas dinamiškas procesinis tikrovės suvokimas, nuvertinantis bet kokių statyškų struktūrų reikšmę ir aukštinantis sąmonės dinamiškumą, psichologinius tiesos ieškojimus, vidinius išgyvenimus. Iš čia kyla senovės žydams kaip, beje, ir konfucianistinei kinų tradicijai, būdingas knyginės kultūros kultas. Taigi hebrajiškas ištakas turinti krikščioniškoji kultūra, griaudama pagoniškąją antikos animizmą, laikinę dinamišką Senojo Testamento tradiciją sujungė su graikiškuoju antropocentriiniu „erdviniu skulptūrišku“ pasaulio suvokimu.*

Vadinasi, Vakarų Europos krikščioniškosios civilizacijos ištakos slypi už jos ribų. Jas simbolizuoja du kitų civilizacijų kultūros centrai – *Atėnai* ir *Jeruzalė*. Vakarų krikščioniškosios civilizacijos pasaulietinė kultūra yra graikiškos kilmės, o religija – hebrajiškos. Iš tikrųjų graikų kultūrinis palikimas, transformuotas romėniškųjų kultūros įtakų ir lotynų kalbos sklaidos, suvaidino reikšmingą vaidmenį formuojantis lotyniškajai Europai. Viduramžiais įvairias kultūros ir socialinio gyvenimo sritis aprėpęs totalinis katalikiškos Romos bažnyčios poveikis nulėmė tai, kad krikščioniškoji Vakarų Europos civilizacija iš esmės tapo lotyniška.

Kita vertus, biblinė Senojo Testamento išmintis savitai transformavosi krikščionybėje ir turėjo didžiulį poveikį vėlesnei Romos imperijos bei krikščioniškosios Vakarų Europos civilizacijos istorijai. Tačiau krikščionybė „priėmė Senąjį Testamentą visiškai kitaip negu judaizmas. Šis apibendrina Senosios Sandoros patirtį, vadovaudamasis Tora. Krikščionybė, priešingai, išlaikė judaizmo nuošalyje paliktus arba mesianizmo laikams priskirtus elementus: Sandorai būdinga aukojimo praktika judaizmui prarado svarbą po antrosios šventyklos sugriovimo ir išliko krikščionybės sakramentų pavidalu. Dovydo karalystė buvo išnykusi Izraeliui perėjus svetimšalių valdžion; ji vėl atgijo per imperatorių krikščionių bei Vakarų karalių kunigiškąją misiją. Pranašavimas buvo nunykęs, ir judaizmas konstatavo šį nunykimą, aiškindamas įvairiai, pavyzdžiui, Izraelio žemės praradimu; tačiau jis buvo tęsiamas šventųjų, ypač ordinų įkūrėjų. Ar šias analogijas reikėtų interpretuoti kaip archajiškų bruožų išlikimą? O gal kaip Apreiškimo

pilnatvės saugojimą jo „dvasinės“ reinterpretacijos kaina?“ (Brague, 2001, p. 52). Vadinasi, senovės žydų kultūros dvasinis palikimas dėl krikščioniškosios ideologijos sklaidos tampa besiformuojančios Vakarų Europos civilizacijos savastimi, kadangi krikščionių Biblijos Senasis Testamentas, kurį judaizmas pripažįsta kanonišku, perimamas krikščionių.

Neatsitiktinai ankstyvųjų viduramžių epochos filosofijos, estetikos, meno teorijos rėmėsi dviem pagrindiniais šaltiniais, t. y. iš Senojo Testamento išplaukiančia hebrajiška tradicija ir veikiant teologijai pakitusia antikos, kuri savitai jungėsi ankstyvųjų viduramžių mąstytojų veikaluose. Viduramžių pasaulėjauta, pradėdant ištakomis, visuomet buvo teologinė, kadangi siekė hebrajų, antikos, Bizantijos ir kitų Artimųjų Rytų tautų idėjas pajungti krikščioniškųjų religinių postulatų įtakai. Tai lėmė jos dvasinę, abstraktų, o ilgainiui ir scholastinį pobūdį. Viduramžių pasaulėjautos savitumo neįmanoma teisingai suvokti ignoruojant šioje epochoje suformuotų fundamentalių nuostatų, kategorijų, idėjų ir idealų.

Hebrajiško kultūrinio infiltrato pėdsakų regime ne tik Vakarų Europos civilizacijos, bet ir daugelio greta buvusių civilizacijų istorijoje, kurioje žydai vaidino daugiau ar mažiau svarbų vaidmenį. Žydų tautos, po antrosios šventyklos sugriovimo ir nepriklausomybės praradimo pasklidusios iš gimtinės Izraelio didžiulėje Senojo pasaulio erdvėje, tolesnė istorija formavosi Romos, Vakarų Europos, Bizantijos, Irano, arabų musulmonų ir kitų civilizacijų istorijos fone. Po šventyklos sugriovimo *nutrūko Izraelio tautos tiesioginis ryšys su konkrečia geografine vieta konkrečios valstybės teritorijoje. Tarp religinės priklausomybės Izraelio tautai ir politinės priklausomybės tam tikrai valstybei atsirado properša ir neatitikimas. Beveik visur Europos ir Vidurio Rytų erdvėje, išskyrus Krymo teritorijoje VII–XI a. gyvavusią Chazarų karalystę, kurioje judaizmas buvo oficialioji religija, jo išpažinėjai buvo persekiojami ir engiami. Žydai, kaip ir armėnai, pasižymėdami išskirtiniais intelektualiais ir komerciniais gabumais, sugebėdavo įvairiose sociokultūrinėse erdvėse greit prisitaikyti prie vietinių sąlygų ir įgyti tvirtas ekonomines, o neretai – ir politines pozicijas. Tačiau atkaklus savųjų religijos bei kultūros tradicijų laikymasis pabrėždavo jų „kitoniškumą“ ir nepajėgiančiose su jais konkuruoti etninėse bendrijose, tautose neretai sukeldavo antisemitizmo recidyvus.*

Viduramžiais žydų padėtis krikščioniškos Vakarų Europos civilizacinėje erdvėje buvo daug sudėtingesnė nei arabų musulmonų kalifate, kurio valdovai, išskyrus fatimidų kalifą al Hakimą ir Almohadus Ispanijoje, buvo daug tolerantiškesni judaizmo religijai bei žydų bendruomenei. Almohadų represijos prieš žydus tapo palaima Vakarų Europai, kadangi daugelis puikų išsilavinimą turinčių žydų emigravo į krikščioniškąją Provansą ir ten skleidė aukštesnės arabų musulmonų civilizacijos laimėjimus. Jie vaidino svarbų vaidmenį verčiant hebrajų ir arabų kalbomis parašytus mokslo traktatus į lotynų kalbą, vadinasi, integruojant Rytų tautų mokslo laimėjimus į Vakarų Europos civilizaciją. XII–XIII a. Toledas, o XIII a. Neapolis bei pirmieji Europos universitetai buvo svarbūs žydų mokslininkų ir vertėjų telkimosi centrai. Tačiau krikščioniškajame pasaulyje periodiškai buvo kurstomas nepasitikėjimas kitokia išvaizda, tradicijomis, tikėjimu, socialinio gyvenimo principais išsiskiriančiais žydais, gyvavo draudimai turėti jiems žemės ir verstis tam tikrais amatais. Netgi vadinamieji kryžiaus žygiai Vakarų Europoje neretai prasidėdavo žydų gyvenamųjų vietų plėšimais ir pogromais.

Bizantija tarp Rytų ir Vakarų

326 m., kai naujaja Romos imperijos sostine tapo Konstantinopolis, Rytų ir Vakarų civilizacijų kultūriniai kontaktai vėl atgijo. Taip prasidėjo Bizantijos civilizacijos klestėjimo metas. Perėmę žlungančios Romos imperijos valdžios regalijas ir universalias ambicijas Bizantijos valdovai siekė išplėsti savo įtaką Rytų ir Vakarų kryptimis. Šiam tikslui įgyvendinti strategijos požiūriu buvo labai palanki imperijos sostinės geografinė padėtis. Konstantinopolis, pastatytas prie Bosforo sąsiaurio, buvo ne tik Europos ir Azijos žemynų susidūrimo vieta, bet ir svarbi jūros bei sausumos prekybos kelių, jungiančių Rytus ir Vakarus, kryžkelė. IV a., kai vakarinę Romos imperijos dalį nuniokojo barbarai, jų spaudimą sustabdžiusi Bizantija tapo savarankišku Romos imperijos tradicijas tęsiančiu valstybiniu organizmu.

Europos ir Azijos susidūrimo erdvėje įsikūręs Konstantinopolis nuo VI iki XIII a. buvo vienos didingiausių to meto civilizacijų – Bizantijos imperijos, kuri greta arabų musulmonų, indų, kinų vaidino lemiamą vaidmenį Eurazijos „gyvenamojoje zonoje“ (*oikumene*), kultūriškai sąlyginai izoliuotoje nuo kito barbariško pasaulio, šerdis. Šios imperijos kultūros centrai viduramžiais buvo svarbių komunikacijų ir istorinių įvykių centre. Bizantijos imperijos kultūra suvaidino išskirtinį vaidmenį vienijant daugelio antikos ir Artimųjų bei Vidurio Rytų kultūrų elementus.

Greitas Bizantijos suklestėjimas paaiškinamas ne tik antikos kultūros tradicijų tęstinumu, bet ir vaisinga sinteze su sirų, persų ir kitų Rytų tautų kultūros tradicijomis. Antikos civilizacijos žlugimo padarinys – graikų ir romėnų kultūros centrų krizė, nnykimas, didžiųjų Viduržemio jūros ir Rytų civilizacijų kultūrinių santykių sistemos žlugimas. Šis procesas tiesiogiai siejosi su barbariškų genčių migracija III–V a., kuri drebinio Eurazijos žemyną.

Bizantiją ir vakarinėje Europos dalyje įsikūrusią frankų karalių valdomą *Pax Latina* siejo bendras antikos kultūros ir kalbinis tęstinumas, kuris jas abi skyrė nuo musulmoniškojo arabų pasaulio. Šis tęstinumas pirmiausia buvo graikų kalbos tęstinumas. Tačiau Bizantija turėjo ir vieną bendrą su arabų pasauliu bruožą, skiriančią ją nuo Europos. Ji iš tiesų taip pat sąmoningai suvokia turinti labai vertinamą graikų kalbos tradiciją, kurią išpuoselėjo Homeras, Sapfo, Demokritas, Platonas...

Bizantijos kultūra, palyginti su už imperijos ribų esančiais Vakarų Europos regionais, neabejotinai buvo aukštesnė. Jau nuo V a. Bizantijoje funkcionavo universitetinio tipo aukštosios mokyklos, kuriose savitai jungėsi graikų ir Artimųjų Rytų mokslo tradicijos. Tačiau stiprėjant reakcijai prieš antikos pagonybę ir išgalint griežtai reglamentuotai krikščionybės ideologijai formavosi empiriniam pasaulietiniam mokslui nepalankus dvasinis klimatas. Bizantijos imperatoriai pasuko antikos kultūros tradicijų įtakos apribojimo keliu. Ryškiausiais krikščioniškosios ideologijos reakcijos į pagoniškąją kultūrą pavyzdžiais tapo Aleksandrijos bibliotekos sunaikinimas (391 m.) ir Edesos akademijos (489 m.) bei Platono akademijos Atėnuose (529 m.) uždarymas. Daugelis iškiliausių filosofų ir mokslininkų surado prieglobstį Irano teritorijoje esančiame garsiaame tarptautiniame mokslo centre Handišapure. Nuo šiol Bizantijos mokslas jau nepajėgė konkuruoti su persų ir nuo VII a. pabaigos svaiginantį pakilimą išgyvenančiu arabų mokslu.

Ankstyvajame Bizantijos imperijos tapimo etape nuo IV iki VII a. pagrindiniu jos varžovu siekiant įtvirtinti universalias ambicijas buvo galinga Sasanidų imperija Irane, su kuria nuožmies kovos tarpšnius dėl įtakos įtvirtinimo strategiškai svarbiose Užkaukazėje, Mesopotamijoje ir arabų genčių valdomose Raudonosios jūros priegiose keitė ilgi glaudaus ir vaisingo kultūrinio bendradarbiavimo periodai. Tarp šių imperijų nusistovėjo nuolatiniai kultūros ryšiai su kruopščiai apgalvotomis etiketo ir ritualų taisyklėmis. Irano šachai ir Bizantijos imperatoriai, siekdami įtvirtinti stabilius draugiškus valstybių santykius, pagal įsigalėjusias nuo V a. pradžios tradicijas, neretai išūnydavo kaimyninių valstybių sosto paveldėtojus, tuo tarsi įtvirtindami lojalumą ir pagarbą jų, kaip vienodo statuso valstybių, valdžiai. Šios draugiško bendradarbiavimo tradicijos turėjo didžiulį poveikį Irano ir Bizantijos kultūros, kuriai persiškojo substrato bei didingų Irano kultūros tradicijų, mokslo, meno poveikis buvo labai ženklus, raidai. Būtent persiška įtaka daugiausia nulėmė Bizantijos kultūros ir meno savitumą lyginant su Vakarų Europos lotyniškojo pasaulio kultūra.

Sutvirtėjusi Bizantija ne tik tapo pagrindiniu Rytų ir Vakarų civilizacijų jungiančiu tiltu, svarbių tarptautinių komunikacijos kanalų susikirtimo vieta, bet ir savotišku barjeru tarp civilizacijų. Tai buvo etniškai bene margiausia civilizacija, kuri aktyviai kontaktavo su kitomis draugiškomis ir priešiškomis tautomis; joje nuolatos persipindavo įvairūs tautų migracijos srautai, atsinešantys savitas kultūros tradicijas. Bizantijos kultūros ir meno formų savitumą nulėmė atvirumas įvairių Rytų ir Vakarų tautų kultūros elementams. Todėl jos kultūroje į nedalomą visumą susiliejo krikščionybė, antikos pagonybė, sirų, iranėnų, žydų, armėnų, gruzinų, slavų, įvairių tiurkų genčių ir daugelio kitų šios polietninės civilizacijos gyventojų kultūros tradicijos.

Lygindami pagrindines universalias VII a. Senajame pasaulyje išsiskleidusias imperijas, kurios konkuravo siekdamos sujungti Rytų ir Vakarų pasaulius, galime pastebėti ne tik panašumų, bet ir esminių skirtumų, kurie itin ryškūs kuriant urbanistinę aplinką ir sistemas, labai svarbų konkrečios civilizacijos kultūros lygio rodiklį. Šioje srityje Bizantijos civilizacija sėkmingai konkuravo su po Hanių dinastijos žlugimo prisikeliančia Kinija ir nuo VII a. intensyviai besiplėtojančia klasikine arabų musulmonų civilizacija.

Kinijos suvienijimas 581 m. ir ypač *Tangų* dinastijos (618–907) įsigalėjimas ją ilgam paverčia pagrindiniu pasaulinės civilizacijos architektu ir daugelio dvasinės bei materialinės kultūros sričių lyderiu. Naujoji Tangų imperijos sostinė, anot urbanistikos istorijos žinovo L. Benevelo, užėmė milžinišką 7500 hektarų plotą, apjuostą stačiakampių sienų, ir dar 20 000 hektarų aptvрто parko (kartu su buvusio Hanių miesto liekanomis); ikiindustriniame pasaulyje šiam miestui nebuvo lygių. Mokslo, technikos, ekonominių ir administracinių laimėjimų kinų visuomenė neginčijamai buvo pažangiausia prieš prasidedant Europos ekspansijai devynioliktame amžiuje (Benevelo, 1998, p. 25).

Netgi imperatoriaus Justiniano ir jo artimiausių šalininkų valdymo laikais, kada Bizantijos imperija ir jos sostinė Konstantinopolis išgyveno pakilimą, ši civilizacija negalėjo pasigirti tokiais svariais laimėjimais. Neabejotina, kad nuo septintojo amžiaus Bizantijos imperija ir arabų kalifatas vakarinėje Eurazijos dalyje daugelį amžių buvo svarbiausi civilizuoti ir urbanizuoti kraštai. „Juose buvo keli svarbūs šimtątkstantiniai miestai: Konstantinopolis (paskutinioji

antikos laikų sostinė, apsupta sienų), Bagdadas, Kordoba ir Palermas, trys plačiai išsidriekę miestai-oazės, kuriuose taikyti persų drėkinamos žemdirbystės metodai. Krikščioniškasis Vakarų pasaulis nepalyginti skurdesnis ir politiškai susiskaldęs negalėjo jiems prilygti“ (Ten pat, p. 25). Iš tiesų, palyginę IX–XII a. didžiuosius arabų (Bagdadas ir Kordoba turėjo pusę milijono, o Damaskas, Kairas, Palermas – kelis šimtus tūkstančių gyventojų), Bizantijos (Konstantinopolis XII a. – 400 000), kinų (Changdžou XII a. – pusę milijono) miestus su Paryžiumi ar Ačenu, išvysime stulbinantį kontrastą. Greta išpuoštų didingais rūmais ir spindinčių prabanga Rytų kultūros centrų – tai tik purvini menkučiai provincijos miesteliai.

Universalios Rytų ir Vakarų pasaulius vienijančios misijos įgyvendinimas Bizantijos imperijoje vyko ne tiesia linija, o kumuliatyviai, neretai aplinkiniais keliais bizantiečių skelbiamoms vertybėms ir simboliams nuolat susiduriant, konkuruojant su kitų civilizacinių pasaulių bei universalių religijų įtaka. Bizantijos įtaka pradžioje įsitvirtino krikščionybę jau priėmusioje Gruzijoje, o vėliau, persiritusi per Kaukazo kalnagūbrį, VIII a. įsigalėjo Alanijoje ir pradėjo skliti Eurazijos stepėse, kur susidūrė su Volgos ir Dono baseine gyvenančiais judaizmą išpažįstančiais hazarais bei islamo adeptais Volgos ir prieuralės bulgarais.

Nuo VIII a. stiprėjanti religinė įtampa dalijo krikščioniškąjį pasaulį ir nuosekliai vedė į lotynų ir bizantiečių civilizacinių pasaulių išsiskyrimą. Vakarų ir Rytų krikščionybės formos iki galutinio išsiskyrimo išgyveno tris pagrindines krizes. Pirmoji – tai 726–843 m. išplitęs ikonodulų (ikonų garbintojų) ir ikonoklazmo (ikonų garbinimo neigėjų) sąjūdžių konfliktas, kurio esmė buvo skirtingi požiūriai į ritualus. Jo padarinys – Bizantijoje įsigali Romos popiežiaus palaiminti ritualai. Kito IX a. konflikto tarp Romos popiežiaus ir Konstantinopolio patriarcho esmė – aukščiausio bažnytinės hierarchijos autoriteto ir įtakos sferų pasidalijimo problema.

1204 m. kryžiuočiams nusiaubus Konstantinopolį, lotyniškoji imperija Bizantijos teritorijoje išsilaikė iki 1261 m., kai Mykolas VIII Paleologas atkariavo sostinę, tačiau nepajėgė susigrąžinti daugelio vakarinių imperijos teritorijų, kuriuose vis stiprėjo Venecijos įtaka. Po ketvirtojo kryžiaus žygio vakarinėje Bizantijos provincijoje, įgavusioje Romanijos vardą, ženkliai padaugėjo lotynų. Venecijos šaltiniuose *Romania bassa* vadinami Peloponeso pusiasalis, Kreta, Egėjo jūros salos ir Negropontas, o *Romania alta* – Makedonija, Trakija ir Konstantinopolis (Thiriet, 1959, p. 2–4). Į karų nuniokotos ir ištuštėjusios Bizantijos vakarines teritorijas vis labiau paskui italų pirklus skverbėsi lotyniškosios kultūrinės orientacijos vakariečiai, o į rytines provincijas – tiurkų gentys. Savo civilizacinio ciklo saulėlydžio ir ekonominio nuosmukio metu imperija susiaurėjo iki trijų svarbesnių vienas prie kito prisiglaudusių kultūros centrų: Konstantinopolio, Tesalonikų ir Mistros, kurie, beje, jau nepajėgė kontroliuoti prekybos per Bosforo sąsiaurį, kadangi Venecijos, Genujos ir Otomanų imperijos galių plėšoma ištuštėjusi Bizantija išgyveno agoniją.

Žinia apie 1100 metų spindėjusio „amžinojo miesto“ Konstantinopolio užgrobimą ir Bizantijos imperijos žlugimą 1453 m. vasarą žaibiškai apskriejo krikščioniškąjį pasaulį, kuriame *ji buvo suvokta kaip didžios istoriosofinės reikšmės kupinas apokaliptinis įvykis, metaistorinė pasaulinės reikšmės katastrofa, radikalčiai pakeitusi geopolitinę Eurazijos kryžkelės situaciją bei Rytų ir Vakarų civilizacijų santykiuose susiklosčiusią pusiausvyrą. Vietoj kryžiaus Sofijos bažnyčios viršuje grėsmingai iškilo kitos islamiškos civilizacijos simbolis – pusbėnulis, kuris bylojo apie priešiškos islamo ideologijos įsiviešpatavimą šioje strategiškai svarbioje civilizacijų susidūrimo vietoje.*

Bizantijos imperijos žlugimas pagimdė krikščioniškoje Vakarų Europoje ne tik didžiulį mesianistinės eschatologinės literatūros srautą, tačiau ir naują tendencingą nepagrįstai negatyvų požiūrį į islamiškąjį pasaulį.

Tuomet mirtino pavojaus grėsmę pajutusiuose krikščioniškuose Vakaruose XV a. humanistų terpėje formavosi tendencingas bendrinis neigiamas nuožmaus iš barbariškų šiaurės stepių įsiveržusio kraugeriško turko vaizdinys, kuris buvo tapatinamas su Antikristu, „velnio sūnumi“. Šis vaizdinys simbolizavo laukinį nepažįstamą barbarišką pasaulį, kuris atskyrė šimtmečiais graikų ir lotynų puoselėtus kultūros centrus nuo krikščioniškosios kultūros erdvės ir dabar grasino krikščioniškajai civilizacijai. Minėtą požiūrį atspindi Sienos vyskupo (būsimo popiežiaus Pijaus II) 1453 m. birželio 21 d. laiškas Nikolajui Kuziečiui. „Dabar, – patetiškai rašė vyskupas, – kai nugalėjo turkai, kurie užvaldė viską, kas buvo graikų valstybės savastis, graikų mokslams, mano nuomone, atėjo galas... Viešpataujant turkams viskas bus kitaip, kadangi jie žiauriausi žmonės, moralės ir literatūros priešai. Tie, kuriuos šiandien vadina turkais, nėra, kaip kai kurie mano, nei trojiečiai, nei persai. Tai skitų, išėjusių iš barbariško pasaulio gelmių, tauta...“ (Pertusi, vol. 2, 1976, p. 52). Kita vertus, *Bizantijos imperijos žlugimas ir tiesioginis susidūrimas su islamo civilizacijos ekspansijos grėsme tapo galingu Vakarų krikščioniškosios civilizacijos konsolidacijos, jos erdvėje gyvenančių tautų vienybės ir likimo bendrumo suvokimo stimulu.*

Arabų musulmonų kalifato vaidmuo Rytų ir Vakarų civilizacijų sąveikai

Arabų visuomenės ir kultūros susijungimas su iranėnų kultūros tradicijomis pagimdė galingą arabų musulmonų civilizaciją. Jos atsiradimas, veržli ekspansija į Artimuosius Rytus, šiaurinę Afrikos dalį, Pirėnų pusiasalį krikščionybę pavertė Vakarų Europos civilizacijos savastimi. Ankstyvoji krikščionybė gynėsi nuo arabų ir naujos universalios religijos – islamo spaudimo. Vadinas, *eilinis Viduržemio jūros regiono civilizacinių pasaulių susidūrimas paskatino senos Rytų–Vakarų ideologinės dichotomijos atgimimą. Islamiškos arabų musulmonų civilizacijos spaudžiama besiformuojanti krikščioniškoji Vakarų Europos civilizacija nuo tol savąjį tapatumą siejo su krikščioniškąja religija, kuri priešpriešinama „svetimam“ islamui.*

Islamo civilizacija užgimė anksčiau gyvavusios sirų civilizacijos erdvėje tarp dviejų didžiųjų senovės Rytų civilizacijos židinių – Egipto ir šumerų. Sirai, patyrę jų įtaką ir dažnai pavergiami kitų, dalyvavo kuriant keletą galingų universaliomis ambicijomis išsiskiriančių valstybinių organizmų (Finikija, Achmenidų imperija, Kartagina, arabų musulmonų kalifatas). Sirų kultūros įtakos bangos pasklido toli į Rytus ir Vakarus. Tam turėjo įtakos ir neeiliniai sirų intelektualiniai bei komerciniai sugebėjimai. Sirai išrado alfabetą, kuris ne tik išplito Graikijoje, Romoje, Vakarų civilizacijoje, bet ir pasiekė galingas kultūros tradicijas turinčių indų bei kinų civilizacijos įtakos erdves. Indijos *brachmi* raštas turi analogų (ištakų) su finikiečių raštu, o kai kurios Šiaurės Kinijos ir Mongolijos teritorijoje gyvenančios tautos naudojo ne kinų hieroglifinio, bet senovės sirų rašto elementus.

Sirai taip pat buvo puikūs prekybininkai navigatoriai, ilgą laiką kovoję dėl viešpatavimo Viduržemio jūros baseine. Manoma, kad finikiečių laivai dar 1600 m. pr. Kr. Egipto faraono nurodymu apiplaukė Afrikos žemyną. Finikiečių kolonistai jau VII a. pr. Kr. ruošė kultūrinę dirvą graikų kultūros centrų iškilimui Mažojoje Azijoje, Peloponeso ir Apeninų pusiasaliuose,

stipriai paveikė graikų kosmologiją, filosofiją, meną. Tiro gyventojų įkurta kolonija Kartagina tapo galingesniu ekonomikos, prekybos, politikos, kariniu centru nei ją pagimdęs miestas. Kartaginos jūreiviai V a. pr. Kr. plaukiojo prie Gvinėjos ir Britanijos krantų.

Būtent sirai pirmieji Viduržemio jūros baseine padėjo monoteistinės religijos pamatus. „Galime įžvelgti įdomų skirtumą tarp islamo ir krikščionybės, pavertusį savo ruožtu helenistinę visuomenę vakarietiškosios bei stačiatikiybės ištaka. Impulsas, išvadavęs kūrybines helenistinio pasaulio jėgas, buvo svetimos kilmės – faktiškai tai buvo sirų kilmės šaltinis. Priešingai jam, islamo kūrybinės jėgos šaltinis nebuvo svetimas, jis išplaukė iš giminingos sirų visuomenės. Islamo kūrėjas Muchammadas buvo įkvėptas judaizmo, grynai sirų religijos, o vėliau jį veikė nestoriečiai – krikščioniškoji religija, kurioje vyrauja sirų elementas“ (Toynbee, 1991, p. 53).

Kitaip nei klasikinės indų, kinų civilizacijos, islamiškoji yra jaunos dinamiškos civilizacijos tipas. Lygindami jos užuomazgas su vėlesne raida, iš karto norėtume priminti metodologiškai svarbią G. Grūnebaumo mintį, kad *konservatyvumas, Vakaruose laikomas musulmoniškosios kultūros, estetikos, meno požymiu, yra jau gėstančios civilizacijos reiškinys, visai nebūdingas ankstyvajam ir brandžiam arabų kultūros laikotarpiui.*

Arabų musulmonų civilizacijos kultūros universumo ištakos, idėjos, pagrindiniai tipologiniai bruožai yra dvilypiai. Ji – tarsi tiltas tarp Rytų ir Vakarų pasaulių. Helenistinės idėjos suartina ją su graikų, o persų, indų, kinų – su Rytų civilizacijų kultūros tradicijomis. Šių tradicijų sintezė lėmė nepakartojamą įvairių arabų musulmonų sukurtų kultūros formų unikalumą ir istorinį vaidmenį.

Visus islamiškosios arba arabų musulmonų civilizacijos tyrinėtojus stebina neįtikėtinai greitas jos suklestėjimas ir svarus vaidmuo pasaulio kultūros, filosofijos, mokslo bei meno istorijoje. Arabų genčių ekspansija šią civilizaciją, suvienytą musulmonų tikėjimo Alachu, išplėtė Eurazijoje ir šiaurės Afrikoje nuo Ispanijos vakaruose iki Indonezijos rytuose. Ji gimė VII a. pradžioje ir, vos praslinkus dviem šimtmečiams, greta Indijos bei Kinijos ėmė vyrėti pasaulinės kultūros istorijoje.

Tyrinėtojai įvairiai aiškina islamo civilizacijos ištakas. G. Grūnebaumo veikaluose dar ryškios eurocentrinės nuostatos. Iš čia kyla požiūris į ją kaip į antikos ir helenizmo atšaką, o pagrindine jos raidos grandimi laikoma Bizantija. Pervertindamas antikos palikimo vaidmenį, G. Grūnebaumas nepakankamai įvertina Artimųjų Rytų, Irano ir Indijos kultūros tradicijų poveikį (Grūnebaum, 1981, p. 30–83). Rytų tradicijų poveikį ir islamo priešingumą helenistiniam palikimui akcentuoja A. Toynbee. Dauguma įtakingiausių šiuolaikinių teoretikų – D. Sourdelis, S. H. Nasras, G. Anawati, A. Badawi, A. Sagadejevas – taip pat pabrėžia vyraujančią Rytų tautų kultūros tradicijų vaidmenį. Harmoningos skirtingų Vakarų ir Rytų kultūros tradicijų sąveikos teoriją arabų kultūroje, estetikoje bei vaizduojamojoje dailėje visapusiškai argumentuodamas iškelia A. Papandopoulo (Papandopoulo, 1976, p. 14–19, 266–267).

Kitaip nei romėnai, kurie, užkariavę Graikiją, ilgam pakliūna į graikų kultūros įtaką, negausi arabų tauta ne tik sugeba primesti didžias kultūros tradicijas turinčioms tautoms savo kalbą, tačiau ir neįtikėtinai greit perima jų kultūros tradicijas savo sakraline bei universalia tapusia arabų kalba, kuri kalifate ima vaidinti tokį pat vaidmenį kaip graikų kalba helenizmo laikais ar lotynų kalba viduramžių Europoje.

Jau valdant pirmajai Medinos islamiškajai dinastijai arabai, siekdami konsoliduoti imperiją, aktyviai stebia vietines kultūros tendencijas. Perkėlus sostinę į svarbų Artimųjų Rytų kultūros centrą Damaską, sąveikauja graikų, egiptiečių, žydų, bizantiečių ir kitų tautų kultūros tradicijos. Šis procesas pastebimai stiprėja Bagdadui tapus kalifato sostine. Cementuojančia arabų musulmoniškosios civilizacijos šerdimi tapo šventoji knyga Koranas, kurią arabai suvokė kaip Dievo žodį, aukščiausią ir nepralenkiamą išminties šaltinį bei literatūros šedevrą, kuris reikalavo iš musulmonybės adeptų reikšti savo siekius sakraline tapusia arabų kalba. Priėmę islamo religiją ir šventąją valstybinę tapusią Korano kalbą, daugelio senas kultūros tradicijas turinčių užkariautų tautų atstovai ima kurti arabų musulmonų civilizacijos vertybes.

Įdėmiau analizuodami arabų musulmoniškosios civilizacijos kultūrinį kosmosą, kurio pagrindinės ištakos, kaip minėjome, buvo dvi – sirų ir iranėnų, įsitikinsime, kad gilesnes šaknis turintis sirų kultūros formų kompleksas pradžioje buvo svarbesnis. Todėl jis nuo klasikinės islamo civilizacijos užgimimo vyravo arabų musulmonų civilizacijos istorijoje. Arabų kultūros esmėje slypinti universali islamo ideologija ne tik atgaivino ankstesnį sirų universalizmą, bet ir greit pakeitė Senojo pasaulio žemėlapi. Tačiau ilgainiui pavergtas persiškasis etnosas sugebėjo nuversti siriškąją Omejadų dinastiją. Abasidų pergalė ženklino laikiną arabų nustūmimą į antrąjį planą, jie prarado vyraujančias pozicijas kalifato administracijoje bei kultūros vertybių ir simbolių kūrimo sistemoje. Tačiau nevertėtų pamiršti, kad islamiškąjį universalizmą, siekusį sujungti Rytus ir Vakarus, būtent gaivališkesnių arabų ekspansija išplėtė milžiniškoje geografinėje erdvėje nuo Ispanijos, Pietų Prancūzijos iki Kinijos bei Indonezijos. Regint stublinančią arabiškojo universalizmo ekspansiją, kitokią prasmę įgauna pasitvirtinę arabų šventojoje knygoje „Korane“ 2 suroje 109 (115) chadise išsakyti žodžiai: „Alachui priklauso ir Rytai ir Vakariai; kad ir kur jūs pažvelgsite, visur išvysite Alacho atvaizdą“.

Kitaip nei Aleksandro Makedoniečio kariuomenės paskleistas graikų universalizmas, kuris apribojo sirų kilmės Achmenidų dinastijos universalizmo įtaką, paruošė dirvą helenizmo išplitimui, arabiškasis universalizmas Artimųjų ir Vidurio Rytų regione atvėrė kelią Omejadų (661–750) bei Abasidų dinastijų (750–1258 m.) kultūros suklestėjimui. Jis greit atgaivino daugelį VI–IV a. pr. Kr. klestėjusios Achmenidų ir Sasanidų imperijų (224–651) administracinės valstybės organizacijos, socialinio gyvenimo bruožų, dar nepraradusių gyvybingumo kultūros ir meno formų. Netgi jei palyginsime Achmenidų imperijos ir Abasidų dinastijos valdomo arabų kalifato teritorijų konfiguraciją, pastebėsime stublinantį jų panašumą.

Islamiškasis universalizmas skleidėsi klajokliams arabams puikiai pažįstamomis stepių, dykumų erdvėmis ir jūros keliais. Islamas buvo ne tiek dykumų beduinių, kiek garsių prekybos miestų Mekos ir Medinos gyventojų ideologija, kurios sklaidoje prekyba vaidino išskirtinį vaidmenį. Pirmuosius istoriškai dokumentuotus arabų pirklių jūrinių kelionių liudijimus Rytuose aptinkame garsaus kinų mokslininko Fasiano 399–414 m. kelionių aprašymuose. Jis užsimena apie aktyvią prekybinę Pietų Arabijos pirklių, vadinamų sabėjais, veiklą judriuose Indijos ir Ceilono uostuose.

Užgrobę Sirijos ir Egipto pakrantes arabai iškart, naudodamiesi sirų įgūdžiais, ėmėsi kurti stiprų laivyną bei uostus. Svarbiausias iš jų buvo Aleksandrija, kurią jie užėmė 643 m. Ji tapo pagrindine arabų laivyno Viduržemio jūroje baze. Kiti svarbūs uostai buvo priešais Siciliją

esantys Magrabo uostai Kairuanas, Tunisas ir Gibraltaro sasiaurį Afrikos pusėje kontroliuojanti Seuta, kurioje arabai ruošė desantą Ispanijos užkariavimui. Ispanijos teritorijoje vėliau iškilo pagrindinis Kordobos kalifato uostas Almerija.

651 m. Mekos ir Medinos valdovai su daugybe dovanų siunčia pasiuntinius į *Tang* imperijos sostinę, užmezga tvirtus prekybinius santykius su Kinija. Perėmę sirų, indų ir kinų navigacijos laimėjimus didžiulėje Eurazijos erdvėje nuo Gibraltaro iki Indonezijos, pagrindiniai kinų jūros kelionių konkurentai buvo arabai ir kitų klasikinio islamo šalių jūreiviai. Didžiulės arabų pirklių kolonijos tvirtai suleido šaknis svarbiausiuose indų ir kinų jūros uostuose; daugelis jų su šeimomis čia gyveno nuolatos. Jų skaičių ženkliai papildė įvairūs pabėgėliai. Arabų jūreivių ir prekybininkų veikla buvo griežtai reglamentuota Kinijos imperatoriaus potvarkiais. Prekes arabai galėjo pardavinėti tik vasaros pabaigoje, kai laivų savininkai, prieš prasidedant palankiems musonams, turėjo greit ir nedidelėmis kainomis išparduoti atvežtas prekes. Tai buvo efektyvus kinų vyriausybės kovos su spekuliacija būdas. Į vidinius Kinijos regionus vykstantys pirkliai turėjo gauti leidimus ir sumokėti muitus. Valstybė rūpinosi užsienio pirklių kelionių saugumu, o valdininkai pavyzdinčiai juos kontroliavo.

Rytuose buvo svarbus arabų uostas Omanas, o 750 m. Abasidų dinastijos rezidencija ir kalifato sostine tapus Bagdadui, padidėjo 420 km žemiau Tigro upės žiotyse esančio Basros uosto svarba. Arabų jūreiviai sudarė detalius jūros pakrančių, salų, vandens srovių, vėjo krypčių žemėlapius, rūpestingai padalytus dienovidiniais ir lygiagretėmis. Jūros kelyje į Kiniją Indijos, Ceilono, Birmos, Siomo, Sumatros pakrantėse jie įsteigė daugybę kolonijų, kurios vėliau tapo svarbiais atramos taškais plečiant islamiškąjį universalizmą.

Kovodami su galingomis Bizantijos, Venecijos ir Genujos jūrinėmis valstybėmis dėl viešpatavimo Viduržemio ir Raudonosios jūros regionuose arabai iki XV a. atliko svarbią Rytų civilizacijų technologinių ir kultūros laimėjimų perdavimo į Vakarus misiją. Kontroliuodami pagrindines Afrikos ir Eurazijos prekybos arterijas bei strategiškai svarbius Sueco sąsmauką, Nilą, jūros kelius rytinėje Afrikos pakrantėje jie, kitaip nei Vakarų Europos gyventojai, neturėjo stimulo ieškoti naujų vandenynų kelių į Rytus aplink Gerosios Vilties iškyšulį.

Viduržemio jūroje arabų universalizmas ir politiniai interesai susidūrė su Bizantijos jūrine galia. Po keleto skaudžių pralaimėjimų arabai 653 m. Aleksandrijos reide nuskandino Bizantijos laivyną, o po 19 metų jau savo laivynu nesėkmingai blokavo ir iš sausumos puolė Konstantinopolį. 717 m. didžiulė 1800 laivų armada vėl įplaukė į Bosforo sąsiaurį, tačiau Bizantijos pasipriešinimo palaužti nepajėgė. VIII a. arabų kalifato teritorijoje buvo šešios jūros, o jo krantus skalavo du vandenynai, kuriuose jau viešpatavo arabų pirkliai ir jų skleidžiama kultūra.

Palengva arabai mažino Bizantijos teritorijas ir stiprino hegemoniją Viduržemio jūroje. Jie užėmė strategiškai svarbias Kipro, Rodo, Maltos, Kretos salas, paskui pamažu užkariavo Siciliją (827–902 m.). Arabai išrado trikampę burę, leidusią laivams plaukti prieš vėją. Be šio atradimo būtų neįmanomos Vasco da Gamos ir C. Colombo kelionės. X a. pasiekusi ekonominio ir kultūrinio pakilimo viršūnę, arabų kultūra mėgavosi civilizacijos laimėjimais.

Susilpnėjus kalifato karinei ekspansijai, nuo IX a. stiprėjo pacifistinės tendencijos ir prasidėjo įstabus arabų musulmonų civilizacijos klestėjimo laikas, kada milžiniška imperijos teritorija nuo Atlanto vandenyno iki Kinijos tapo vieninga prekybos, kultūros vertybių ir meno stilių

sklaidos erdve. Arabai karavanų ir jūros keliais susiejo prekybiniais saitais įvairius Senojo pasaulio kraštus. Iš Indijos jie gabeno indiško plieno ginklus, stiklą, dramblio kaulo, juodmedžio ir baltojo sandalo medžio dirbinius, iš Kinijos – šilką, keramiką, popierių, amatų ir techninius dirbinius, iš Bizantijos – papuošalus ir sidabrinius namų apyvokos dirbinius, iš Arabijos – žirgus, odą, iš Egipto – papirusą, topazus, iš Omano – perlus, iš Irano – lininius drabužius, cukrų. Iš arabų pirklių prekybinėse operacijose vartojamų kreditinių kortelių „čakis“ kilo vakarietiškas čekio pavadinimas.

Arabai, išplėtę savo karinės įtakos sferą Sirijos, Mesopotamijos, Irano ir antikos civilizacijų erdvėse, tapo teisėtais šio regiono tautų didžiųjų kultūros tradicijų paveldėtojais. *Jie užvaldė bene labiausiai greta indų ir kinų civilizacijų erdvių kultūros vertybių, simbolių, tūkstantmečiais kaupiamų žinių prisodrintą pasaulį. Jame kultūros ir žinių paveldas nuolatos buvo perduodamos iš vienos tautos į kitą.* Dabar išmušė arabų ir jų sakralinės kalbos, arabizuotų tautų kultūrinio pakilimo metas. Susiformavo įtakingi mokslo ir meno inteligentijos sluoksniai, plėtojosi filosofija, medicina, astronomija, kiti tikslieji ir humanitariniai mokslai, kūrėsi aukštosios mokyklos. Daugelis aristokratų – nuo kalifo iki provincijos emyro, dvariškio, turtingo pirklio, miestiečio – tapo mecenatais, telkiančiais apie save filosofus, poetus, muzikantus, dailininkus, šlovinančius šeimininko namus.

Arabų musulmoniškojo kalifato elitas (sirai, arabai, persai, žydai, armėnai, turkai), neretai etniniu ir religiniu požiūriu ganėtinai margas, išmokęs universalios mokslo ir kultūros kalba tapusią arabų kalbą, pradėjo nuo VII iki XI a. klestėjusį grandiozinį įvairių tautų mokslo, filosofijos, literatūros tekstų vertimo į arabų kalbą darbą. Šioje srityje itin daug nuveikė kalifas al Mamūnas, gausiai finansavęs garsiuosius Bagdado „Išminties namus“, kuriuose maždaug nuo 830 m. dirbo didelė iš valstybės lėšų apmokama įvairių tautų vertėjų komanda. Į arabų musulmonų kultūros pasaulį buvo integruojami antikos, sirų, persų, žydų, Indijos ir kitų tautų kultūros laimėjimai. „Naudodamasis centrine geografine padėtimi, musulmoniškasis pasaulis suvaidino vertėjo vaidmenį tarp Rytų ir Vakarų tiek ekonominėje, tiek kultūrinėje sferoje. Kultūros sričiai galima taikyti Maurice'o Lombardo islamo ekonomikos teoriją. Įsikūręs kampe tarp Rytų ir Vakarų, islamas padėjęs bendrauti atskirtiems pasauliams: viena vertus, jis panaudojęs savo labai prekybą tarp Rytų ir Vakarų, o kita – iliejęs pasaulinei prekybai šviežio kraujo, paleisdamas apyvarton vertingąsias iškasenas – ant ikonų ar sarkofagų sustingusį auksą. Kultūros srityje jis suvaidinęs analogišką tarpininko vaidmenį“ (Brague, 2001, p. 76).

Įkūrę didžiules kolonijas kinų prekybiniuose centruose ir užkariavę didžiąją Indijos dalį, arabai tiesiogiai susidūrė su šių didžiųjų civilizacijų kultūros laimėjimais, iš Rytų sklindančiomis renesansinio humanizmo ir universalizmo idėjomis. Iš kinų perėmė popieriaus gamybos technologiją ir ksilografijos techniką, arabai nepaprastai išplėtoja knygų leidybą. Samarkandas, Damaskas, Bagdadas, Kordoba greta kinų ir indų kultūros centrų tampa pagrindiniais to meto knygų kultūros židiniais. Arabai kultūra ir raštingumu buvo toli priekyje krikščioniškosios Europos. A. Mezas savo garsiojoje knygoje „Musulmoniškasis renesansas“ (*Die Renaissance des Islams*, 1992) pateikia tokius palyginimus: X a. pabaigoje al Hakimo bibliotekoje Kordoboje buvo apie 200 000 knygų, „Vakaruose IX a. Konstancoje buvo 356, Benediktbeurane 1032 m. – daugiau kaip 100, Bamberge 1130 m. – tik 96“ (Mez, 1973, p. 149).

Knygų kultūros iškilimas glaudžiai siejasi su „gražaus gyvenimo stiliaus“ įtakos stiprėjimu, kada etikos, retorikos, poezijos, prozos, muzikos pažinimas, grojimas įvairiais muzikos instrumentais ir galantiškas bendravimas tapo neatskiriami. Kita vertus, islamas, kaip ir kitos universalios religijos, savo idealams įtvirtinti pasitelkė ir meno teikiamas galimybes, natūralų žmogaus potraukį grožiui. Menų hierarchijoje įsivyrėja poezija, kaligrafija, muzika, miniatiūra.

Įvairiais islamo civilizacijos raidos tarpsniais įvairiuose kraštuose kultūra, filosofija, estetika, menas nuolatos įgauna naujų atspalvių: itin savitų formų tose arabų imperijos dalyse, kur anksčiau buvo stiprus zoroastrizmo, manicheizmo, budizmo, hinduizmo poveikis. Ten arabizacijos procesas nepajėgė galutinai nustelbti vietinių tradicijų ir lėmė labai savitas kultūros ir meno formas. Šios transformacijos itin ryškios Rytų sufizmo kryptyse, kur neoplatonizmas savitai susipina su zoroastrizmo, budizmo ir hinduizmo etikos bei estetikos elementais.

Vakarų Europoje iki šiol nesuvokiama milžiniška arabų kultūros, mokslo, filosofijos, meno įtaka vėlyvųjų viduramžių ir Renesanso epochų krikščioniškųjų Vakarų kultūrai. *Pagrindinis istorinis islamiškojo pasaulio kultūros nuopelnas buvo tas, kad ji ne tik perėmė, išlaikė ir praturtino antikos, taip pat indų ir kinų civilizacijų laimėjimus, tačiau, kai tik atsirado jų poreikis, sugebėjo per tarpininkus – arabizuotus Ispanijos žydus – perduoti ne tik savo sukurtą, bet ir milžinišką įvairių Rytų bei Vakarų tautų sukauptą kultūros paveldą krikščioniškajai Vakarų Europos civilizacijai.*

Jau X amžiuje arabiškojoje Ispanijoje daugiausia žydų kilmės mąstytojų Avicembro (Ibn Gabriolio), M. Maimonido ir kitų, mokėjusių arabų bei lotynų kalbas, pastangomis stiprėjo arabizuotos graikų filosofijos ir arabų mąstytojų idėjų difuzija lotyniškajame pasaulyje. Ji itin suaktyvėjo Vakarų Europoje įsikūrus pirmiesiems universitetams. Arabų, žydų ir arabiškų transformuotos senovės graikų mokslo, filosofijos, estetikos skverbimasis į scholastinę filosofiją itin ryškus apie 1260 m. pagrindiniame Vakarų Europos scholastinės filosofijos centre – Paryžiaus universiteto Menų ir Teologijos fakultetuose, kur netrukus įsivyravo arabiškosios tendencijos šalininkai.

Rytų ir Vakarų civilizacijų transformacijos brandžiais ir vėlyvaisiais viduramžiais

Po paskutinio Romos imperatoriaus žlugimo 476 m., kai germanų karvedys Odoakras nušalina mažametį imperatorių Romulą ir išsiunčia imperinės valdžios atributus į Konstantinopolį, faktiškai panaikindamas merdinią ir nuniokotą imperiją, pamažu prasideda Vakarų Europos barbariškų genčių kultūros susiliejimas su antikos ir krikščioniškosios kultūros elementais. Netgi politinės valdžios perėjimas į barbarų pasaulį vyko pamažu, išlaikant daugelį buvusios imperijos atributų. Pakliuvus pagrindiniams helenistinės civilizacijos centrams rytinėje ir pietinėje buvusios Romos imperijos dalyse į Bizantijos ir arabų kalifato įtakos sferą, vis svarbesnis vaidmuo viduramžių kultūroje tenka galų, frankų, burgundų, normanų, germanų, saksų, keltų, slavų ir kitų genčių apgyventiems kraštams.

Ankstyvasis, vadinamasis „ikikultūrinis“, Vakarų Europos civilizacijos tapsmo etapas jungė „tamsiuosius amžius“ ir Karolingų dinastijos viešpatavimo epochą. „Prisiminkime, kas vyko Europoje VI–X amžiais? Toks pats civilizacijų mūšis, kupinas nenusakomų konvulsijų, sukrėtimų, skerdynių, gaisrų, tai blėstančių, tai užsiplieskiančių nauja jėga. Barbarai prieš

romėnus, Šiaurės tautos prieš Viduržemio jūros regiono, azijiečiai prieš europiečius – civilizacijos rijo ir virškino viena kitą. Dėl to atsirado jauna ir skaisti viduramžių krikščioniškoji civilizacija, ta naujovė, kuria mes dar vakar gyvenome ir kuria alsuojame iki šiol“ (Febvre, 1965, p. 37).

Barbariškąjį periodą nuosekliai keitė krikščioniškasis, kuriam būdinga esmiškai nauja civilizacinių vertybių ir simbolių visuma. *Krikščionybė tapo pagrindiniu europiečių kultūros, gyvenimo būdo ir pasaulėjautos veiksmu, savotiška civilizacine ašimi, apie kurią sukosi visas kultūrinis kosmosas. Vadinasi, Vakarų Europos civilizacijos kultūros savitumas ne tas, kad ji absorbavo graikų, romėnų, judėjų, krikščioniškąjį, arabų ir šiaurės Europos tautų kultūros tradicijų palikimą, o tas, kad, veikama šios įvairių tradicijų sintezės, sukūrė naują Vakarų Europos krikščioniškosios kultūros sistemą. Iš čia kyla etninis Vakarų Europos civilizacijos daugialypumas, kurio pagrindu vėliau formavosi miestų bendrijos, tautos, valstybės, imperijos.*

Vakarų Europos civilizacinė erdvė, neturėdama aiškiai apibrėžtų sienų, formavosi priešpriešindama save arabų musulmoniškosios, Bizantijos civilizacijoms ir barbariškų klajoklių tautų spaudimui. Jos konfigūracijos buvo nulemtos kalbinių, kultūrinių skirtumų ir karinės konfrontacijos su arabais, kurie atkirto nuo krikščioniškosios civilizacijos erdvės didžiąją Pirėnų pusiasalio dalį, pietines Viduržemio jūros pakrantes.

Nuo VIII a. Vakarų Europos civilizacijos stilius, jos gyventojų istorinis tapatumas ir tolesnis Europos likimas siejosi su arabų užkariavimais ir islamizavimu. Europos civilizacija formavosi glaudžiai kontaktuodama ir konfrontuodama su arabų musulmonų civilizacija, jos paveldėtoja pietryčiuose – Otomanų imperija. Vakarinėje Europos dalyje skleidžiantis krikščioniškajai vienuolynų kultūrai, perėjusios prie sėslaus gyvenimo Vakarų Europos tautos perėmė daug ankstesnės Viduržemio jūros pakrantes kontroliavusios arabų musulmonų civilizacijos laimėjimų. „Vadinasi, – rašė E. Morinas, – galima teigti, kad, pirma, islamas sukūrė Europą, privertęs į ją pasitraukti krikščionybę (VII a.), ir, antra, Europa susikūrė kaip priešprieša islamui, privertusi jį trauktis mūšyje ties Puatje (732 m.)“ (Morin, 1987, p. 37). Neabejotinai svarbų poveikį Vakarų krikščioniškosios civilizacijos tapsmui turėjo ir subjektyvūs veiksniai, pirmiausia Karolio Didžiojo ambicijos, provincijos vasalo mestas iššūkis Bizantijos imperijai.

Svarbus vaidmuo evoliucionuojant iš barbarystės į krikščioniškosios civilizacijos formavimą tenka šiuolaikinės Prancūzijos teritorijoje įsigalėjusiai Karolingų dinastijai, ypač Karoliui Didžiajam. Vadinamas „Europos tėvu“ (*Pater Europae*) Karolis Didysis jautė psichologinius kompleksus Bizantijos ir arabų kalifato didingų miestų Konstantinopolio, Bagdado, Damasko, Kordobos spindesiui, ką jau kalbėti apie Indiją ir Kiniją, ir svajoto varžytis su šiais rafinuotos kultūros kraštais. Jo pagrindinis varžovas – Bizantija turėjo keliančią pagarbų susižavėjimą sostinę Konstantinopolį, kilmingą dinastiją, romėnišką pavadinimą (antroji Roma), daugybę ankstesnės antikos kultūros tradicijų tęstinumo relikvijų, apie kurias jis tegalėjo svajoti, o jo sostinė *Aix-la-Chapelle* (Achenas) buvo tik varganas purvinas miesteliūkštis.

Valdant Karolingų dinastijai, Vakaruose sparčiai kuriasi vienuolynų sistema, kuri pradeda vaidinti svarbų vaidmenį kultūros raidoje. Būtent šiuose religinės ir dvasinės kultūros židiniuose pradeda formuotis lotyniškoji rankraštinė „knyginė civilizacija“, kurios įtaka tolesnei Vakarų Europos kultūros raidai buvo milžiniška. Vienuolynų kultūros terpėje pamažu vyko antikos, Bizantijos, islamo ir Rytų civilizacijų sukauptų dvasinių vertybių integravimas į lotyniškąją

kultūrą. Iki vienuolynų kultūros iškilimo Vakarų Europos kultūra, palyginti su to periodo didžiosiomis Rytų civilizacijomis, buvo tik užuomazgoje.

Kitai negu arabų musulmoniškojoje civilizacijoje ir ypač Tang ir Sung epochos Kinijoje, kur buvo aukštas kultūros, meno, literatūros lygis, daug intelektualinio elito ir menininkų, Vakarų Europoje, anot G. DUBY'Ų, kiekvienoje kartoje švietimu naudojosi po kelis šimtus, galbūt po kelis tūkstančius, o aukštesnį išsilavinimą gaudavo tik kelios dešimtys privilegijuotų po visą Europą išsibarsčiusių, milžiniškų atstumų atskirtų, tačiau vis dėlto pažįstančių vienas kitą ir rankraščiais pasikeičiančių žmonių. Mokykla – tai jie patys, keletas knygų, parašytų jų pačių ranka arba pasiskolintų iš draugų, o aplink – visai nedidelis būrelis klausytojų, įvairaus amžiaus vyrų, apkeliavusių pasaulį, kad kelias akimirkas pabūtų šalia savo mokytojų ir pasiklausytų jų minčių“ (Duby, 1976, p. 32).

X a. pabaigoje ima ryškėti naujos Rytų ir Vakarų civilizacijų santykių tendencijos. Šio amžiaus vidurys – tai savotiškas posūkis Vakarų civilizacijos istorijoje, kada susidaro ramios ekonominės raidos prielaidos. Tuo metu silpnėja visų trijų jai grasinusių galių – arabų, skandinavų ir vengrų – spaudimas. Todėl vakariniame Eurazijos pakraštyje susitelkęs Vakarų krikščioniškosios civilizacijos pasaulis jau nebejautė tos išorinės grėsmės, kurią patyrė klajoklių tautų spaudžiamos Bizantijos, islamo, indų ir kinų civilizacijos.

Sukaupę jėgas Vakarai pereina į kontrpuolimą, kuris vyksta įvairiomis kryptimis. Pirėnų pusiasalyje 1085 m. krikščionys atkariauja arabų kultūros centrą Toledą, kuris atiteko stiprėjančiai Kastilijos ir Leono karalystei. Kiti svarbūs arabų kultūros ir mokslo centrai įveikiami: pusę milijono gyventojų turinti Kordoba – 1236 m., Sevilija – 1248 m., o Grenada – tik 1492 m. Sėkmingiau krikščionių ekspansijos universalios tendencijos skleidžiasi rytų ir pietryčių kryptimis. Po Otono I pergalės prieš vengrus (955 m.), Bizantijos Kretos atkariavimo (960 m.), arabų išstūmimo iš strategiškai svarbios Frasinelo bazės (973 m.) Italijos teritorijoje esantiems miestams atsivėrė naujos prekybos su Rytais galimybės. Į kovą su arabais dėl hegemonijos Viduržemio jūroje įsitraukia laivynus sukūrę Venecija, Livorno ir Genuja. Šie miestai, konkuruodami su arabais, siekė monopolizuoti didžiulius pelnus teikiančią jūrų prekybą su Rytais.

Nuo XI a. ryškėja nauji Vakarų ir Rytų civilizacijų santykių procesai. Glaudžių kontaktų su aukšta Viduržemio jūros pakrantėse išplitusia arabų musulmoniškojo pasaulio kultūra Vakarų Europa įžengia į naują raidos fazę. Ryškėja esminiai ekonomikos, kultūros, švietimo ir meno sričių poslinkiai, natūralų ūkį keičia progresyvesnė ekonomika, plėtojasi amatai, prekyba, stiprėja pasaulietinė miestų kultūra. „XI a., – kaip taikliai pastebi E. de Bruyne, – tai Karolingų tradicijos tęsinys, tačiau kartu jo užuomazga jau jungia ateinančio amžiaus Renesansą“ (De Bruyne, 1946, t. 2, p. 3). Sustiprėjusi Vakarų Europos civilizacija atskleidė savo universalias ambicijas. Ji plėtėsi į arabų užkariautą Pietų Prancūziją, Ispaniją, Siciliją, vėliau rengė kryžiaus žygius į Šventąją Palestinos žemę. Šie žygiai, tapę savotiška vėlesnės Vakarų kolonijinės ekspansijos preliudija, išplėtė vakariečių mąstymo horizontus. Susidūrimas su arabų musulmonų ir Bizantijos civilizacijų kultūros, mokslo, meno laimėjimais vėl pavertė aktualia Rytų ir Vakarų civilizacijų kultūrinių santykių problema, ypač Vakarų Europai įžengus į miestų kultūros ir pirmųjų universitetų steigimo laikotarpį, kada iš Rytų kraštų sklindančios kultūros vertybės, prekės, mokslo žinios, meno stiliai pasidarė svarbūs Vakarų civilizacijos plėtotės veiksniai.

Pamažu viduramžių Europoje ėmė ryškėti *vieninga kultūros erdvė, kurioje įvairios tautos keitėsi idėjomis, kultūros, mokslo laimėjimais*. Svarbus šią kultūrinę erdvę konsoliduojantis veiksnys buvo per pirmuosius švietimo ir mokslo židinius – vienuolynus, o vėliau jų funkcijas perėmusius universitetus plintanti bendra mokslo ir dvasinių vertybių sklaidos kalba – lotynų. Jos prestižą visoje Vakarų krikščioniškosios civilizacijos erdvėje nulėmė tai, kad ji buvo visuotinio išsilavinusių žmonių bendravimo priemonė.

Iš arabų musulmonų kalifato ir Bizantijos sklindančios įtakos suteikia impulsą vėlyvųjų viduramžių krikščioniškos kultūros raidai. Vakarų Europos civilizacija, kaip savarankiškas civilizacinis organizmas su visų jam būdingų kultūros vertybių, simbolių, tipologinių bruožų visuma, galutinai susiklosto šiaurinėje Viduržemio jūros baseino dalyje apie XIII a. Tuomet, anot įtakingų Vakarų civilizacijos žinovų F. Braudelio ir P. Chaunu, sukaupiamas tas kultūrinis potencialas, kuris sąlygoja jos kokybinį šuolį XVI–XVII a.

XIII a. pagyvėjo prekyba su Rytų šalimis, sparčiai plėtojosi ekonomika ir miestų kultūra. Vakarų Europoje pamažu klostėsi nauja nedidelių kultūros ir ekonomikos raidai palankių tarpusavyje konkuruojančių sąlyginai autonomiškų, decentralizuotų ekonominių bendrijų, socialinių organizmų, institucijų, galios bei įtakos centrų visuma, kuri skatino gamybą ir mainus. Tai buvo viena svarbiausių Vakarų Europos civilizacijos gyvybingumo, mobilumo ir dinamiškos potencijos priežasčių. Iki XII a. beviltiškai ekonomiškai atsilikusi Vakarų Europa Rytams buvo tik žaliavų (geležis, miškas) ir vergų teikėja, o iš Rytų importavo įvairią gamybos produkciją, prabangos prekes, prieskonius. XIII a. pabaigoje–XIV a. pradžioje Vakarai jau pradėjo eksportuoti į Rytus savo gaminius.

Vakarų Europos civilizacijos ekonominės ir kultūrinės raidos savitumą nulėmė daugelis įvairių istorinių, geografinių ir kitų veiksnių, tačiau tikriausiai pirmiausia tai, kad čia nebuvo stiprios centralizuotos valdžios. Jos kultūra, kaip ir analogiškos indų, kinų, arabų musulmonų, jungė po vienu stogu daugybę kitų smulkesnių tautinių, regioninių, etninių kultūros tradicijų, kurioms būdingos analogiškos pamatinės mąstymo ir pasaulio suvokimo kategorijos.

XIII a. ir pirmoji XIV a. pusė – ženklus Vakarų ir Rytų prekybinių, diplomatinių, kultūrinių santykių pagyvėjimo metas, kuris tiesiogiai siejasi su mongolų įsiviešpatavimu Kinijoje bei mongolų-kinų universalizmo sklaida į Vakarus. Perėmę daugelį didžiosios kinų civilizacijos kultūros ir technologijos laimėjimų ir pajungę savo valdžiai dalį kinų intelektualinio elito mongolai skleidė kinų kultūrą milžiniškoje Eurazijos teritorijoje. Per šimtą mongolų dinastijos viešpatavimo metų kinų imperijoje regimas daug didesnis nei kada nors anksčiau suartėjimas su Vakarais. Paėmę į savo rankas daugelį centrinės Azijos valstybių ir užgrobę didžiąją arabų musulmonų kalifato dalį, mongolai tiesiogiai priartėjo prie Bizantijos ir Vakarų Europos civilizacijos sienų. Kinų kultūros įtakos zonos sklaida į Vakarus skatino Bizantijos prekybininkų ir europiečių domėjimąsi Rytais. Bizantiečiai kontroliavo daugelį prekybos kelių Kaukazo ir Vidurinės Azijos kryptimi, tačiau aktyvumą rodė ir Vakarų Europa. 1245–1247 m. į Didžiojo Chano rūmus vyksta popiežiaus Inocento IV pasiuntinys pranciškonų vienuolis Giovanni da Pian del Carpine, 1253–1255 m. – Prancūzijos karalius Liudvikas IX siunčia savo pasiuntinį flamandą Williamą Rubruką.

XIII a. pradžios Bizantijos krizė padėjo greitai augti dinamiškos Venecijos, kuri stengėsi išstumti pavojingą konkurentą iš pelningos prekybos kelių, ekonominei, politinei, karinei galiai

ir universalioms ambicijoms. Todėl Vakarų ekspansijos į Rytus besąlygiškais lyderiais vėlyvaisiais viduramžiais tapo Venecijos pirkliai. Jie nutiesė per Sueco sąsmauką ir kontroliavo tais laikais ganėtinai saugius fantastinius pelnus duodančius prekybos kelius į Indiją ir Kiniją. Tuomet į Rytus vyko daug įvairių keliautojų, iš kurių tik nedaugelis paliko reikšmingesnių rašytinių dokumentų ir patirtų įspūdžių aprašymų.

Po Marco Polo kelionės su Kinija užsimezgė daugmaž reguliarūs kultūriniai ryšiai, pradėti daugelio XIV a. į Kiniją vykusių italų, prancūzų, portugalų pranciškonų ir dominikonų misionierių. Vienas svarbiausių jų buvo daugiau nei tris dešimtmečius nuo 1293 m. iki mirties 1328 m. Kinijoje gyvenęs Jonas iš Monte Carvino, kuris įkūrė pirmąją katalikiškosios bažnyčios užuomazgą, tapusią savotiška vėlesnės jėzuitų misionieriškos veiklos interliudija. Kartu su juo 1303–1318 m. Pekine reišėsi iš Perudžos kilęs Andrius, o nuo 1322 iki 1328 m. šiaurės Kinijoje gyveno misionierius Friaras Odoricas iš Pordenonės, kuris buvo pirmasis europietis, apsilankęs Tibeto sostinėje Lhasoje. 1342 m. į Kinijos sostinę atvyko popiežiaus pasiuntinys Jonas iš Marignolio, po kurio misijos pagyvėjo pranciškonų vienuolynų steigimas Kinijoje.

Stiprėjo ir prekybiniai ryšiai. Čia greta venecijiečių aktyviai darbavosi ir Genujos pirkliai, kurie šalia stambaus kinų prekybos centro Kantono įsteigė savo su arabais konkuravusią koloniją. Apie 1340 m. į Kiniją atvyko Francesco Balducci Pegolotti, kuris parašė savotišką vadovą, skirtą su tolimomis Rytų šalimis prekiaujantiems pirkliais. Pagausėjęs kinų prekių, amatininkų dirbinių ir meno kūrinių srautas į Vakarus turėjo neabejotinos įtakos XIV a. Italijos tapybai, kurioje regime tradicinių kinų apdarų, dekorų ir peizažo elementų. Šis aktyvus Vakarų Europos ir Kinijos civilizacijų bendravimo tarpsnis nutrūko 1368 m., kai po sukilimo buvo nuversta mongoliškoji Yuanių ir ją pakeitė nauja kinų kilmės Mingų dinastija, kuri užsklendė šalį europiečiams, vadinamiems „Vakarų barbarais“.

Po spartaus XIII a. kultūros pakilimo XIV a. viduryje įvairiose Eurazijos dalyse ima ryškėti krizė, kurioje daugelis civilizacijos teoretikų regi vos ne apokaliptinius viduramžiais viešpatavusios feodalinės visuomenės išsisėmimo ir saulėlydžio požymius. Esminiai struktūriniai ekonominės sanklodos lūžiai tiesiogiai siejosi su XIV a. antrojoje pusėje pagrindinio tradicinio prekybos kelio per Vidurinę Aziją ir Mongoliją su Kinija užsklendimu. Vientisos Didžiojo Chano valdomos mongolų imperijos irimas, suirutės ir įsiplieskusi jo palikuonių kova dėl valdžios pavertė Didįjį šilko kelią nesaugia prekybai arterija ir skatino ekonominį nuosmukį milžiniškoje išilgai šio kelio nusidriekusiame Eurazijos erdvėje.

Ryškiausiai šios krizės požymiais tampa demografinės katastrofos, padidintos karų, epidemijų ir badmečių. Fantastinius pelnus davusių tradicinių prekybos kelių su Rytais sistemos irimas, išryškėjęs po 1345 m., ir daugelio jų užsklendimas lėmė didėjantį Vakarų Europos ir Bizantijos prekybos su Rytų šalimis deficitą, ženklų feodalinės rentos nuosmukį, feodalinę reakciją, daugelio amatininkų gamybos sferų nykimą, stambiausių Italijos bankų bankrotus.

Stiprėjanti Vakarų Europos ekonominė ir prekybos depresija buvo nulemta ne tik prekybos kelių su Kinija irimo, bet ir įsiplieskusio Šimtmečio karo (1337–1453), nuskurdusių miestiečių bei alkanų valstiečių maištų ir ypač 1345–1350 m. persirusių maro epidemijos bangu. Maras 1345 m. išplinta Astrachanėje, po metų – Gruzijoje, o po dvejų – Konstantinopolyje. Iš ten 1348 m. pasklinda po visą Vakarų Europą. Antroji jau buboninio maro epidemijos banga iš Italijos 1360 m.

Juodosios jūros pakraščiais ritasi į Rytus. Šių epidemijų padariniai buvo katastrofiški demografiniu aspektu; jas lydėjo nederlingi metai, sukėlė badmečius. Venecijos, Genujos ir kitų Šiaurės Italijos, taip pat Pietų Prancūzijos miestų gyventojų skaičius sumažėjo per pusę. Iki 1330 m. klestėjusi prekyba su Rytais, teikusi didžiulius pelnus Bizantijai, Venecijai, Genujai, Florencijai, Sienai ir kitiems miestams, pamažu blėso, o su ja trūkinėjo ir gausybė kitų Viduržemio regiono centrų apraizgusių ekonominių gijų. Daugybės lemtingų istorinių įvykių sutapimas *stiprino Rytus ir Vakarus jungiančios ekonominės sistemos krizę ir demografinę katastrofą*. Nuosmukio procesai buvo vienodai ryškūs neseniai klestėjusioje Šiaurės Italijoje, Prancūzijoje, Bizantijoje, politinę dezintegraciją išgyvenančiame arabų musulmonų civilizacijos pasaulyje, Irane, Indijoje ir Kinijoje.

XIII–XIV a. Rytuose taip pat atsirado itin nepalankių civilizacijos sklaidai rizikos veiksnių. Pirmiausia – tai socialiniai sukrėtimai, susiję su anksčiau neregėtais destruktivių klajoklių tautų antplūdžiais, o kita vertus, ir ilgalaikiais klimato pokyčiais, visoje Azijoje sukėlusiais ekologines katastrofas (sausros, potvyniai, epidemijos). Naikinantys jų padariniai nepalyginami su analogiškais reiškiniais vakarinėje Eurazijos subkontinento dalyje.

Dar galutinai neatsigavusią po XII a. čžurčzenų antplūdžio, kai buvo nusiaubta šalies teritorija įšiaurę nuo Yangzi upės, Kiniją nuniokojo mongolai – sugriovė daugelį klestinčios Sungų imperijos ekonomikos ir kultūros centrų. Mongolų antplūdžio metu XIII a. žuvo trečdalis, o vėlesnio mandžiūrų – šeštadalis Kinijos gyventojų (Jones, 1988, p. 109). Analogiškus socialinius klajoklių mongolų ir turkų genčių antplūdžių sukrėtimus išgyveno Indijos, Armėnijos, Gruzijos, Persijos, arabų musulmonų civilizacijos. Nepriklausomybę ir kultūros tradicijų nenutrūkstamumą išlaikė tik Japonija ir po pagrindinių arabų musulmonų civilizacijos centrų sugriovimo kontrsmūgi mongolams sudavęs mameliukų valdomas Egiptas (1250–1517), kuris patyrė anksčiau neregėtų stichinių nelaimių. Iš 267 mameliukų dinastijų valdymo metų tik 117 buvo sąlygiškai normalūs. Socialiniai ir ekologiniai šokai esmiškai pakeitė žemdirbystės sąlygas, neseniai klestėję Azijos regionai tapo dykvietėmis.

Tačiau didžiosios Rytų civilizacijos pamažu atsigavo ir daugelyje kultūros, ekonomikos, technologijos sričių dar gerokai lenkė Vakarų Europą. Kinijoje viešpatavusi mongolų Yuanių dinastija atkūrė ir kontroliavo pagrindinio – Rytus ir Vakarus siejančio – šilko kelio prekybą. Prekybiniai ir kultūriniai mainai tarp Europos ir Azijos pastebimai intensyvėjo, vakariečius vis labiau viliojo pasakiški Indijos ir Kinijos turtai.

Pagrindiniai Rytų ir Vakarų civilizacijų komunikacijos kanalai tūkstantmečiais buvo daugybę įvairių šalių miestų jungiantys stepių ir dykumų oazių pajvairinti keliai, kurie tuo metu buvo laikomi saugesniais ir patikimesniais nei rizikingos kelionės menkai pažįstamomis jūrų platybėmis. Dykumos ir stepės buvo tarsi bekraščiai vandenynai, o jų laivynai – didžiulės karinės apsaugos lydimos kupranugarių karavanų vilkstinės, turinčios savo uostus – karavansarajus oazėse, kur keleiviai ir gyvuliai galėjo pailsėti ir pasipildyti maisto atsargas. Pagrindiniuose Rytų ir Vakarų civilizacijų pasaulius jungiančiuose karavanų keliuose iškilo ir klestėjo didieji Artimųjų ir Vidurio Rytų prekybos ir kultūros centrai Aleksandrija, Kairas, Jeruzalė, Damaskas, Palmira, Petra, Bagdadas, Tebrizas, Isfachanas, Nišapuris, Buchara, Samarkandas.

Iki didžiųjų geografinių atradimų epochos Vakaruose naudojantis tarpkultūrinių mainų ir tolimus kultūros centrus siejančiais vandenyno bei karavanų keliais pirmavo kinų, indų ir arabų

musulmonų civilizacijos. Akivaizdus technikos ir technologijos suklestėjimas XI–XIV a. Kinijoje buvo akstinas susipažinti su juos supančiu pasauliu. Kinai jau prieš daugelį šimtmečių siuntė jūrines ekspedicijas į Šiaurę ir lankėsi Šiaurės Amerikos pakraščiuose (anksčiausios ekspedicijos datuojamos pirmaisiais amžiais po Kristaus). Tačiau atšiauri gamta, sunkios navigacijos sąlygos ir menkos prekybos galimybės nukreipė kinų jūros keliones į Pietus.

XI a. Kinijoje išrastas kompasas atvėrė naujas jūros kelionių perspektyvas. Kinai statė milžiniškus keturių izoliuotų denių, šešių stiebų, dvylikos burių, sutalpinančius iki 1000 žmonių jūrinius laivus. Su tokiais jie galėjo viešpatauti Ramiajame ir Indijos vandenynuose. Ibn Batuta rašo apie trylika kinų laivų, matytų Kalkutos uoste. Pirmojoje XV a. pusėje kinų imperatoriai surengė septynias didžiules jūrines ekspedicijas. Kinų eskadros, jungiančios 40–60 milžiniškų jūrinių laivų, lankydavosi Sumatros, Ceilono, Indijos, Arabijos uostuose, pasiekdavo netgi Afrikos rytinėje dalyje esančius Etiopijos uostus. Tačiau kinų imperijos jėgas sekinantys klajoklių antplūdžiai, ekologiniai šokai, sostinės perkėlimas iš Nankino į Pekiną, didžiųjų vidaus laivybos kanalų sistemos išplėtimas, atsukimas į nacionalines kultūros vertybes pažintines jūrines ekspedicijas nutraukė.

Rytų ir Vakarų civilizacijų kontaktams naujas stiprus smūgis buvo suduotas 1475 m., kai venecijiečių nutiestą per Sueco sąsmauką kelią atkirto turkų kariuomenė. Tai buvo Venecijos galios saulėlydžio pradžia. Būtent pelninga prekyba su Rytais padėjo Venecijai virsti vieninteliu Europos miestu-valstybe, kuris savo galia ir įtaka sėkmingai varžėsi su galingiausiomis Vakarų tautinėmis valstybėmis, ir iki XVIII a. išlikti unikalia pasauline valstybe.

Vadinasi, viduramžiai buvo nepaprastai svarbus Rytų ir Vakarų civilizacijų sąveikos etapas, kada, žlugus Romos imperijai, vakarinėje Eurazijos subekumenos dalyje radosi nauji Bizantijos, Vakarų Europos krikščioniškosios ir arabų musulmonų civilizacijų pasauliai, kurie netrukus kaip lygiaverčiai partneriai pradėjo konkuruoti įvairiose ekonomikos, kultūros, mokslo srityse su indų bei kinų civilizacijomis. Ankstyvajame viduramžių raidos etape tradiciniai Rytų ir Vakarų civilizacijų santykiai tarsi nuslinko į antrąjį planą. Tačiau, sustiprėjus Bizantijos, arabų musulmonų kalifatui, o vėliau ir Vakarų Europos krikščioniškajai civilizacijai, kontaktų su pagrindiniais to meto civilizacijos centrais Indija ir Kinija problema įgavo ypatingą aktualumą, kadangi iš šių senų civilizacijos centrų per tarpinę arabų musulmonų civilizaciją į Vakarus sklido daugybė kultūros, mokslo ir meno laimėjimų. Vėlyvaisiais viduramžiais didėjanti Vakarų Europos krikščioniškosios civilizacijos ekonominė ir karinė galia sudarė būtinas prielaidas vėlesnei jos universalizmo ekspansijai.

LITERATŪRA

- Benevelo, L., 1998: *Europos miesto istorija*, Vilnius.
Biraben, J.-N., 1975: *Hommes et la Peste en France et dans les pays européens et méditerranéens*, La Haye.
Byzantium: *A World Civilization*, 1992: ed. A. E. Laiou and H. Maguire, Washington.
Blumenkranz, B., 1960: *Juifs et Chrétiens dans le monde occidental (430–1096)*, Paris-La Haye.
Brague, R., 1991: *Ekscentriškoji Europos tapatybė*, Vilnius.
Cahen, C., 1968: *L'Islam des origines au début de l'Empire ottoman*, Paris.
Coedes, G., 1964: *L'Inde et la Chine médiévale et les Mongols*, 3 éd., Paris.

- Confluences euro-asiatiques*, Paris, 1992.
- Dahan, G., 1990: *Les intellectuels chrétiens et les Juifs au Moyen Age*, Paris.
- Daniélou, A., 1983: *Histoire de l'Inde*, 2 éd. rev. et augm., Paris.
- De Bruyne, E., 1946: *Etudes d'esthétique médiévale*, Brugge, t. 1-3.
- De Bruyne, E., 1947: *L'Esthétique du Moyen Age*, Louvain.
- Duby, G., 1976: *Les Temps cathédrales. L'Art et société 980-420*, Paris.
- Ducellier, A., 1983: „L'Islam et les Musulmans vus de Byzance au XIVe siècle“, *Byzantina*, t. 12, 93-134.
- Dupuis, J., 1992: *L'Inde: une introduction à la connaissance du monde indien*, Paris.
- Febvre, L., 1965: *Combats pour l'histoire*, Paris.
- Gardet, L., Anawati, M.-M., 1981: *Introduction à la théologie musulmane: essai de théologie comparée*, 3 éd, Paris.
- Geanakoplos, D. J., 1966: *Byzantine East and Latin West: Two Worlds of Christendom in Middle Ages and Renaissance*, Oxford.
- Gernet, J., 1990: *La Vie quotidienne en Chine à la veille de l'invasion mongole: 1250-1276*, Paris.
- Gibb, H. A. R., Bowen, H., 1950, 1957: *Islamic Society and the West*, vol. 1-2, London.
- Grünebaum, 1981: Грюнебаум, Г., *Основные черты арабо мусульманской культуры*, Москва.
- Hadas-Lebel, M., 1990: *Jérusalem contre Rome*, Paris.
- Laurent, J., 1980: *L'Arménie entre Byzance et l'Islam depuis la conquête arabe jusqu'en 886, nouvelle édition*, Lisbonne.
- Le Coran*, 1980: Paris.
- Le Roy Ladurie, E., 1978: *Le Territoire de l'historien*, Paris.
- Legrand, J., 1976: *L'Administration dans la domination sino-mandchoue en Mongolie Qalq-A: version mongole du Lifan Yuan Zeli*, Paris.
- Lewis, B., 1989: *Juifs en terre d'Islam*, Paris.
- Lombard, M., 1971: *L'Islam dans sa première grandeur (VIIIe-XIe siècle)*, Paris.
- Marchands et hommes d'affaires asiatiques dans l'océan Indien et la mer de Chine: 13e-20 siècle*, Paris, 1988.
- Massignon, L., 1921: *Les méthodes de réalisation artistique des peuples de l'Islam*, vol. 2, Syria.
- Mez: Мец, А., 1973: *Мусульманский Ренессанс*, Москва.
- Miquel, A., 1968: *L'Islam et sa civilisation*, Paris.
- Miquel, A., 1967, 1975: *La géographie humaine du monde musulman jusqu'au milieu du XIe siècle*, t. 1-2, Paris.
- Morin, E., 1987: *Penser l'Europe*, Paris.
- Olivier-Lacamp, M., 1966: *Les Deux Asies: de l'univers indien au monde chinois*, Paris.
- Papandopoulo, A., 1976: *L'Islam et l'art musulmane*, Paris.
- Pertusi, A., 1976: *La caduta di Constantinopoli*, vol. 2, Verona.
- Pirenne, H., 1937: *Mahomet et Charlemagne*, 4 éd., Paris-Bruxelles.
- Sourdrel, D. et J., 1968: *La Civilisation de l'Islam classique*, Paris.
- Thiriet, F., 1959: *La Romanie vénétienne au Moyen Age*, Paris.
- Toynbee, A., 1948: *Civilization on Trial*, New York-Oxford .
- Toynbee, 1991: Тойнби, А., *Постижение истории*, Москва.
- Troupeau, G., 1991: „Le rôle des syriaques dans la transmission et l'exploitation du patrimoine philosophique et scientifique grec“, *Arabica*, XXXVIII, 1-10.
- Vallée-Poussin, L. de la, 1930: *L'Inde aux temps des Mauryas et des Barbares, Grecs, Scythes, Parthes et Yue-tchi*, Paris.
- Von Verschuer, Ch., 1985: *Les Relations officielles du Japon avec la Chine aux VIIIe et IXe siècles*, Paris.

THE RELATIONS BETWEEN EASTERN AND WESTERN CIVILIZATIONS IN THE MIDDLE AGES

Antanas Andrijauskas

Summary

The author of the article deals with different aspects of the relations between Eastern and Western civilizations in the Middle Ages. Close attention is paid to the study interchange between Byzantine, Western Christian, Islamic, Indian and Chinese civilizations. Surely there must have been something to sustain them for over 1000 years and make particularly popular nowadays. They are essentially two interlocked aspects of an integral world, traditional models of the world – universal formative principles at the core of cultural codes and intelligent ways of the East and West. The latter should replace traditional ones which seem too simplistic in their characteristic overestimation of the East and West dimension of world cultures.

Comparative methodology accepts the relativism of contemporary studies of civilizations and admits that the traditional principles and methods of thinking yielded by Western civilization cannot be regarded as universal and encompassing all of human nature. Therefore, it supplements the traditional demand for impartiality with a new methodic stipulation that the cultural and social perspective of the student of the relations between Eastern and Western civilizations in the Middle Ages should not influence the strategy of the comparative analysis.